

*Ромців О. І.,**асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ПОСАДОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. Стаття присвячена характеристиці способів вчинення посадових злочинів, визначенню їх особливостей, з'ясуванню чинників, що впливають на їх формування, а також здійснено класифікацію способів вчинення посадових злочинів та проаналізовано їх види.

Ключові слова: посадові злочини, посадові особи, спосіб злочину, хабарництво, зловживання владою та службовим становищем.

Постановка проблеми. Проблема боротьби з посадовими злочинами на сучасному етапі розвитку України є однією з найбільш актуальних правових, економічних та політичних проблем. За оцінками фахівців на сьогоднішній день посадові злочини відносяться до найбільш небезпечних злочинів, оскільки вони підривають авторитет влади, завдають шкоди економіці країни, нівелюють демократичні та моральні цінності. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів має бути посилення боротьби з цим видом злочинності, своєчасне виявлення та запобігання хабарництва, корисливих зловживань службовим становищем державними та муніципальними чиновниками, підвищення ефективності роботи працівників правоохоронних органів при розслідуванні посадових злочинів. Актуальність дослідження способів вчинення посадових злочинів зумовлена тим, що ці способи надзвичайно різноманітні і швидко змінюються, їх постійно доповнюють й вдосконалюють злочинці та їх оточення.

Питання, пов'язані з аналізом способів вчинення злочинів, в тому числі і посадових, досліджували А.І. Бастрікін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Гавло, О.Г. Гельманов, М.В. Даньшин, С.М. Зав'ялов, Г.Г. Зуйков, Н.В. Кручиніна, А.М. Кустов, В.П. Лавров, В.О. Овечкін, В.В. Трухачов, М.В. Салтєвський, А.В. Ханько, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін. Проте комплексне дослідження способів вчинення посадових злочинів в останні роки не проводилось, що є певною прогалиною в методиці розслідування цих злочинів. Тому метою даної статті є аналіз особливостей способів вчинення посадових злочинів і розроблення на його основі криміналістичної класифікації способів вчинення даної групи протиправних діянь.

Виклад основного матеріалу. Практично усі вчені-криміналісти називають спосіб вчинення злочину центральним, домінуючим елементом криміналістичної характеристики більшості злочинів, оскільки впливаючи на зміст інших елементів криміналістичної характеристики, він утворює взаємозв'язки з кожним із них.

На думку М.В. Даньшина, спосіб вчинення злочину та інформація про нього є основою для об'єднання окремих видів злочинів, виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики; розробки особливостей тактики проведення слідчих дій; прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів; розмежування схожих складів злочину [1, с. 84].

Як слушно зазначає Г.Г. Зуйков, вивчення способів вчинення злочинів має методологічне значення для всієї криміналістики, але особливе місце займає в методиці розслідування окре-

мих видів злочинів [2, с. 273]. Адже, з одного боку, в методиці розслідування відомості про способи вчинення злочинів концентруються і узагальнюються, досліджуються фактори, під впливом яких вони формуються, еволюціонують і повторюються при вчиненні злочинів одними і тими ж особами [2, с. 273]. З іншого боку, типізація способів вчинення злочинів служить основою для розробки версій, планування розслідування, створення рекомендацій про найбільш ефективні слідчі дії і тактику їх проведення.

В криміналістичному розумінні спосіб вчинення злочину – це об'єктивно і суб'єктивно обумовлена система поведінки суб'єкта до, в момент і після вчинення ним злочину, що дозволяє за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримати уявлення про суть події, особливості злочинної поведінки правопорушника, його окремі особисті якості [3, с. 25].

В.П. Бахін зазначає, що спосіб вчинення злочину – це вираження та відображення образу дії злочинця при вчиненні ним протиправних дій. При цьому він завжди був та залишається визначаючим ядром діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів [4, с. 197].

В.Ю. Шепітько під способом вчинення злочину розуміє спосіб дії злочинця, який виражається в певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення і приховування злочину [5, с. 208].

Оскільки спосіб вчинення злочину, як будь-яка система, формується та функціонує під впливом певних факторів, закономірностей, то він не обирається злочинцем мимовільно. «Свобода» вибору визначається більш-менш правильним пізнанням об'єктивних і суб'єктивних чинників, під впливом або з урахуванням яких спосіб вчинення злочину складається і застосовується злочинцем [6, с. 281].

До чинників об'єктивного характеру, що можуть впливати на формування способу вчинення посадового злочину, належать властивості предмета злочинного посягання, особливості місця і часу вчинення злочину, специфіка та обсяг повноважень посадової особи, а також умови зовнішнього середовища.

До суб'єктивних чинників слід віднести психологічні якості особи, її знання, навички, уміння, особливості характеру, рівень освіти, професійний досвід і т. д. Так, знання й уміння злочинця, мотив і мета злочину, визначають обрання засобів і прийомів реалізації задуму, характер основних дій і пов'язують їх у складний комплекс.

Як бачимо, формування способу вчинення злочинів досліджуваної групи, відбувається переважно під впливом обстановки злочину, сфери владних та службових повноважень, якими наділено особу. Вплив обстановки на вибір способу вчинення злочину у цьому виді злочинів проявляється як не в одному іншому. Злочинець намагається використати фактори, що сприяють злочинній діяльності або, використовуючи свої посадові можливості, змінює фактори та умови діяльності підприємства, установи чи організації в потрібному для себе напрямку [7, с. 37]. Ці види злочинів вчинюються практично в усіх сферах діяльності службових осіб, і кожна сфера значною мірою

зумовлює формування способу вчинення злочину. Окрім цього, суттєво впливають на способи вчинення посадових злочинів і особливості фінансово-господарської діяльності підприємства або організації, прогалини законодавчого регулювання, недосконалість організації службової діяльності, недостатність контролю з боку відповідних органів тощо.

Спосіб вчинення посадових злочинів передбачає активне використання владних повноважень і службового становища посадової особи, тому практично будь-яке нормативне положення, що належить до діяльності посадової особи і визначає її повноваження, права та обов'язки, може бути використано в злочинних цілях. Таким чином, спосіб вчинення посадових злочинів залежить також від різноманітності нормативних правил, що визначають права і обов'язки посадових осіб, їх правовий статус і повноваження.

Отже, спосіб вчинення посадового злочину – це обумовлена об'єктивними та суб'єктивними факторами поведінка посадової особи до, в момент та після вчинення злочину, яка спрямована на досягнення корисливого злочинного результату шляхом використання влади та посадових повноважень.

Ще однією з особливостей способу вчинення посадових злочинів є те, що вони, як правило, виступають у вигляді не однієї злочинної дії, а продуманої системи злочинних дій, які вчинюються протягом тривалого періоду. Крім того, дуже часто, виявивши один з типових за способом вчинення злочин цього виду, при належному розслідуванні виявляється цілий масив однорідних злочинів, встановлюються різні форми організованої злочинної діяльності, розширюється коло осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, встановлюються ознаки інших злочинів, які пов'язані з посадовими злочинами (злочини вчинені в економічній сфері) [7, с. 36-37].

Способи вчинення посадових злочинів досить різноманітні, оскільки вчинюються, як вже зазначалось, в різних сферах діяльності посадових осіб, а саме: адміністративно-управлінська сфера, банківська діяльність, правоохоронна діяльність, сфера виробництва та промисловості, сфера мілітаризованої державної служби тощо. Тому сформувавши вичерпний перелік можливих способів вчинення посадових злочинів практично неможливо, оскільки для осіб, які їх вчинюють, характерно активний пошук все нових та нових можливостей вчинення злочину. Способи вчинення посадових злочинів під впливом різноманітних чинників постійно змінюються та доповнюються раніше невідомими. Проте деякі вчені все ж таки спробували їх систематизувати. Так, А.В. Ханько пропонує поділити способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням посадових повноважень, на такі види: 1) відкрите ігнорування законодавчих та інших актів, що регламентують діяльність держaparату; 2) зміна посадових і функціональних обов'язків на свою користь; 3) використання посадового становища для одержання матеріальної чи моральної вигоди; 4) використання посадових повноважень проти інтересів служби; 5) порушення прав і законних інтересів держави та громадян через невиконання своїх посадових і функціональних обов'язків [8, с. 7].

А.І. Бастрикін виділяє наступні способи вчинення посадових злочинів: 1) внесення завідомо неправильних відомостей в офіційні документи; 2) видання незаконних наказів і розпоряджень; 3) приховування незаконної діяльності інших осіб шляхом самоуправних дій; 4) тимчасове запозичення і використання державних чи суспільних коштів на особисті потреби; 5) витрачання грошових коштів не за призначенням; 6) видача безтоварних накладних; 7) підчистка, травлення та інші зміни тексту документа; 8) незаконне застосування зброї представником влади; 9) нанесення побоїв підлеглим по службі та ін. [9, с. 83-84].

Аналізуючи наведені класифікації, слід зазначити, що А.І. Бастрикін занадто конкретизує способи вчинення посадових злочинів, а А.В. Ханько певною мірою змішує однакові способи і результати їх вчинення.

Для всебічного та повного розуміння способів вчинення посадових злочинів пропонуємо розглянути їх також у відповідності з формами незаконного використання посадових повноважень, а саме: 1) зловживання посадовими повноваженнями; 2) перевищення посадових повноважень; 3) невиконання посадових повноважень в умисній формі; 4) невиконання посадових повноважень в формі необережності; 5) використання посадових повноважень з метою отримання прямої матеріальної вигоди.

1. Аналізуючи незаконне використання влади чи службового становища шляхом зловживання, слід сказати, що такі дії мають в основному інтелектуальний характер, оскільки спосіб їх вчинення передбачає, як правило, «підручні засоби» (наприклад, документи, що знаходяться в розпорядженні посадової особи і на основі яких вчиняються незаконні дії). Головним способом вчинення даної групи злочинів є формальне або ззовні правове здійснення владних повноважень, але всупереч інтересам служби, що в кінцевому результаті утворює протиправне діяння.

Залежно від правового статусу посадової особи, обсягу наданих їй повноважень способи злочину можуть бути найрізноманітнішими. Так, зловживання посадовими повноваженнями може здійснюватись шляхом передачі за заниженими цінами державної власності, без продажу через аукціон; незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; здійснення безпосередньо або через підставних осіб підприємницької діяльності з використанням влади чи службового становища; використання влади, службового становища або службових повноважень в процесі приватизації державних підприємств, розподілу житла з державних фондів; використання бюджетних та позабюджетних коштів, розпорядження матеріальними ресурсами, іншими фінансовими можливостями в особистих корисливих цілях тощо. І в основному це здійснюється не прямим вилученням матеріальних цінностей або фінансових коштів, а опосередковано, через прийняття незаконних управлінських рішень. Поясненням цього частково може бути наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють діяльність посадових осіб, наявністю в них прогалин або протиріч, які злочинець використовує в особистих корисливих інтересах.

Як показує слідча і судова практика, одним з найбільш поширених способів зловживання владою і службовим становищем є державні закупівлі на невідгодних фінансових умовах. При цьому формальні умови закупівель часто бувають дотриманими, проводяться конкурси та тендери, але фактично, завдяки корупційним схемам, такі тендери є фіктивними. Як наслідок – умисне завищення ціни на продукцію чи послуги, зменшення обсягу матеріалів, що постачаються, надання неякісних матеріалів і т. д. [10, с. 45].

До форми незаконного використання посадових повноважень шляхом зловживання можна віднести також деякі злочини проти правосуддя, зокрема притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України) тощо. Ззовні суб'єкти цих злочинів можуть не порушувати своїх повноважень, а, по суті, виконувати умисні дії по винесенню завідомо неправомірних рішень. Способом злочину в таких випадках може бути перекручена оцінка доказів, умисне неправильне тлумачення фактів, ігнорування конкретних доказів,

грубі процесуальні порушення, які роблять неможливим винесення законних судових і слідчих рішень і т.д.

Перевищення влади та службових повноважень має менш завуальований характер, ніж зловживання, оскільки при перевищенні повноважень посадова особа не має права здійснювати чи застосовувати свої повноваження через пряму юридичну заборону на такі дії. Підготовка злочину в даному випадку носить більш явний характер, адже злочинець розуміє, що його дії не входять до кола його повноважень. Це може бути підготовка необхідних документів, їх підробка, підготовка засобів і знарядь для застосування насильства, підготовка обстановки з метою незаконного використання свого посадового становища.

Перевищення влади або службових повноважень може здійснюватися різними способами:

- перешкоджання здійсненню громадянами і організаціями своїх законних прав шляхом усних або письмових розпоряджень;

- втручання в діяльність організацій чи окремих посадових осіб (наприклад, втручання в діяльність виборчих комісій);

- внесення недостовірних відомостей в єдині державні реєстри;

- незаконне застосування насильства в діяльності будь-яких посадових осіб, але в першу чергу – в діяльності правоохоронних органів, які використовують різні насильницькі дії як інструмент для одержання показань;

- незаконна погроза застосування насильства, включаючи методи психологічного насильства;

- незаконне застосування зброї або спеціальних засобів, перелік яких визначено законодавчими та внутрішніми актами правоохоронних органів;

- службове підроблення, вчинене з корисливих мотивів;

- незаконне обмеження свободи під час досудового слідства шляхом порушення процесуальних правил (затримання, тримання під вартою) тощо.

Окрім цього, на думку Д.А. Бондаренка, всі відомі способи вчинення зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень можна об'єднати в такі загальні групи: 1) зловживання або перевищення влади чи службового становища шляхом надання незаконних послуг, переваг або пільг; 2) зловживання або перевищення влади чи службового становища шляхом привласнення чи незаконного використання державного чи колективного майна, інтелектуальної власності; 3) зловживання владою або службовим становищем шляхом невиконання службових обов'язків; 4) перевищення влади або службових повноважень шляхом застосування насильства [11, с. 9].

3. Найбільш типовим невиконанням посадових повноважень в умисній формі є невиконання судового рішення (ст. 382 КК України). Способом вчинення даного злочину виступає будь-яка бездіяльність з боку посадової особи в той час, коли необхідним є виконання приписів нормативно-правових актів, застосування всіх передбачених законом засобів і заходів.

4. Невиконання посадових повноважень у формі необережності представлено таким злочином, як службова недбалість (ст. 368 КК України). Склад службової недбалості є практично загальним для всієї сукупності злочинних дій посадових осіб, вчинених внаслідок необережності, недобросовісного або недбалого ставлення до служби. Способами його вчинення можуть бути: бездіяльність при реальній можливості виконання своїх обов'язків; невжиття всіх необхідних заходів, передбачених правовими актами; вчинення певних дій, які частково не входять в коло повноважень посадової особи тощо.

5. Використання посадових повноважень заради одержання прямої матеріальної вигоди характеризується в основному

таким злочином як хабарництво, метою якого є отримання незаконної винагороди майнового характеру.

М.П. Яблоков пропонує поділити способи отримання хабара на такі види:

- за особливостями передачі хабара – без посередників і з посередниками;

- за характером тиску на хабародавця – з вимаганням і без вимагання;

- за характером службових дій на користь хабародавця – законні дії (бездіяльність) та незаконні дії (бездіяльність);

- за часом – одиничний хабар або система неодноразових хабарів [12, с. 47].

Наведену класифікацію можна дещо доповнити й деталізувати наступним чином:

- з попередньою підготовкою і без попередньої підготовки;
- в змові зі злочинними угрупованнями і без такої змови;

- шляхом отримання грошей або отримання інших матеріальних благ, які оцінюються у вартісному вираженні;

- пов'язані з вчиненням інших злочинів (розкрадання, фальсифікація документів, підлог, незаконне затримання та ін.) і без вчинення інших злочинів;

- з використанням своїх безпосередніх владних повноважень або з використанням в силу свого посадового становища опосередкованого впливу на прийняття рішення іншими посадовими особами правоохоронних органів та інших державних структур.

Варто зазначити, що останніми роками поряд з традиційними способами отримання хабарів набувають поширення все більш нестандартні та більш замасковані способи хабарництва. Тому зведення способу вчинення цього злочину лише до дій з приймання-передачі предмета хабара в багатьох випадках було б дещо спрощеним та неправильним [13, с. 29].

Серед таких способів, які, як правило, пов'язані з діяльністю банків, комерційних структур, реєстраційних органів тощо, можна назвати такі:

- укладення збиткових для держави комерційних угод про заду в оренду будівель та інших об'єктів;

- передача за заниженими цінами державної власності комерційним структурам без проведення аукціонів;

- надання дозволів на створення фіктивних комерційних структур з метою передачі їм коштів підприємства;

- надання банківських кредитів і позик без отримання зобов'язань по їх поверненню;

- фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, фальсифікація податкових декларацій та ін.

Окрім цього, з усього різноманіття наявних способів давання-отримання хабара можна виділити дві його форми: просту (пряму) і завуальовану (замасковану) [14, с. 32].

Пряма форма передбачає передачу предмета хабара безпосередньо службовій особі з «рук в руки», поштовим відправленням, перерахування грошових коштів на поточні рахунки в банках, через третю особу, яка не є посередником тощо. В завуальованій формі передача може відбуватися у вигляді подарунка на день народження, путівки без сплати її вартості, погашення боргу, отримання кредиту, спадщини, у вигляді виконання ремонтних робіт без сплати та ін. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначається, що хабар може даватися та одержуватися і в завуальованій формі – під виглядом укладення законної угоди, безпідставного нарахування й виплати заробітної плати чи премій, нееквівалентної оплати послуг різного характеру (консультації, експертизи тощо) [15].

Висновок. Спосіб вчинення посадових злочинів – один з основоположних елементів криміналістичної характеристики, оскільки має зв'язок з усіма іншими її елементами та визначається ними. Незважаючи на постійну зміну та вдосконалення способів вчинення посадових злочинів, їх вивчення та систематизація має важливе значення, оскільки це допомагає ефективному плануванню розслідування, сприяє підвищенню ефективності слідчих дій, висуненню версій, своєчасному застосуванню превентивних заходів.

Література:

1. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Даньшин М.В. – Х., 2000. – 210 с.
2. Зуйков Г.Г. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Криминалістика. Т.2 / Под ред. Р.С. Белкина и И.М. Лузгина. – М., 1980. – 343 с.
3. Гаврилин Ю.В., Головин А.Ю., Тишутина И.В. Криминалістика в понятиях и терминах: Учебное пособие / Под общ. ред. А.Ю. Головина. – М.: «Книжный мир», 2006. – 384 с.
4. Бахин В.П. Криминалістика. Проблемы и мнения (1962-2002) / Бахин В.П. – Киев, 2002. – 268 с.
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика: [Курс лекцій] / Шепітько В.Ю. – Х.: «Одиссей», 2003. – 314 с.
6. Салтєвський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. – Харків: Консум, 2001. – 528 с.
7. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бондаренко Д.А. – 3., 2008. – 237 с.
8. Ханько А.В. Методика расследования преступлений, совершаемых с использованием должностным лицом своих служебных полномочий в условиях информационной неопределенности : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ханько А.В. – Хабаровск, 2006. – 23 с.
9. Бастрыкин А.И. Расследование преступлений повышенной обще-

- ственной опасности (криминалистические аспекты): практическое пособие. – М.: Известия, 2010. – 156 с.
10. Хражкин А.А. Противодействие коррупции в госзакупках. – М.: Юриспруденция, 2011. – 152 с.
 11. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бондаренко Д.А. – Х., 2009. – 18 с.
 12. Криминалістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. – М.: Норма, 2010. – 752 с.
 13. Организация и методика расследования взяточничества: методическое пособие / кол. авт. под рук. Е.А. Миронова. – М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 2001. – 254 с.
 14. Волженкин Б.В. Обычный подарок или взятка / Б.В. Волженкин. // Законность, 1997. – № 4. – С. 32–34.
 15. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.

Ромцвв Е. И. Особенности способов совершения должностных преступлений

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей способов совершения должностных преступлений и их классификации.

Ключевые слова: должностные преступления, должностные лица, способ преступления, взяточничество, злоупотребление властью и служебным положением.

Romtsiv O. Features of ways to commit official crimes
Summary. The article discusses the features of ways to commit official crimes and their classification.

Key words: official crimes, officials, method of crime, bribery, abuse of power and office.